

Pracovní název:

Věřící imigranti/Ukrajinci v ČR: náboženství jako zdroj ne/rovnosti

Abstrakt

Integrační politika České republiky se soustředí především na ekonomické a sociální začlenění imigrantů, zatímco kulturní souvislosti migrace jsou spíše opomíjeny. V tomto článku se zaměřím na úlohu náboženství během integrace věřících imigrantů. Zvláště se budu věnovat tomu, jak mohou víra, náboženské identity a praktiky, komunity věřících nebo náboženské instituce přispívat ke zkušenostem přináležení a začlenění, nebo naopak k pocitům marginality.

V centru mého zájmu stojí nejpočetnější skupina imigrantů v České republice, Ukrajinci, a křesťanské denominace, které navštěvují. Náboženství a víra imigrantů hrají roli na všech různých úrovních – individuální, komunitní i národní (či transnacionální). Ve všech těchto souvislostech má náboženství současně integrační a dezintegrační potenciál podle okolností.

Abstract

Integration policy of Czech Republic focuses mainly on economic and social incorporation of immigrants while cultural aspects of migration are disregarded. In this paper I will look at the role religion(s) plays in integration process of religious immigrants. Especially, the focus here is on the ways faith, religious identities and practices, communities of believers and religious institutions can contribute towards experience of belonging and marginalization.

I aim at the second biggest group of immigrants in Czech Republic – Ukrainians – and Christian denominations they visit. Religion and faith of immigrants is crucial on all levels – individual, community and (trans)national. Religion has integration as well as disintegration potential in all of those circumstances.

Náboženství – výhoda, nebo překážka?

Posledních padesát let nazývají Castles a Miller (1998) věkem migrace. Během nich došlo ke změnám v migračních vzorcích, které nabouraly dlouho zažitě představy vědců. Evropa, která se považovala za emigrační kontinent, se stala cílem mnoha migračních proudů. Mezinárodní migrace přispěla k obnově strukturálního a kulturního pluralismu ve znovusjednocené Evropě (Spohn 2009). To se týká i změn v náboženské „krajině“ evropských společností. Proklamovaná sekularizovanost evropské veřejné sféry je nucena čelit odlišným vyznáním a rozdílným způsobům toho, jak být náboženský/věřící.

Veřejné debaty o náboženství imigrantů coby integračním – či spíše dezintegračním – faktoru nabraly na síle po útocích na World Trade Center. Tyto debaty se točily zejména kolem islámského fundamentalismu. Kulturní a náboženské enklávy, dříve považované za pozitivní faktor, který přispívá integraci, jsou náhle pro solidaritu a sociální kohezi hrozbou (Cheong et al. 2007). Avšak náboženství většiny lidí fundamentalistické není, řada věřících dokonce fundamentalismus odsuzuje. I Dalším mýtem, který veřejné debaty často produkují, je představa imigranta coby muslima. Faktem však zůstává, že většina přichozích (48,5%) migrantů jsou

křesťané.¹ Kulturní integrace křesťanských imigrantů v křesťanských zemích Evropy není prakticky nijak tematizovaná. Jako by se předpokládalo, že je neproblematická.

Zde se zaměřím na křesťanské imigranty, konkrétně imigranty přicházející z Ukrajiny do České republiky a na to, jak jejich náboženská víra, tedy jejich náboženské identity, praktiky, komunity a instituce přispívají k pocitům přináležení či marginality.

Náboženství, mnohočetné modernity a mnohočetná sekularizace

Nejdříve stručně představím koncept mnohočetných modernit, který poskytuje dobrý teoretický rámec pro analýzu role náboženství v Evropě. Po dlouhou dobu teoretické sociologie náboženství, weberovským „odkouzlením světa“ počínaje, považovali náboženství za odsouzené k zániku díky modernizaci Západních společností. Budoucnost náboženství, pokud byla vůbec nějaká předpokládána, byla spatřována v soukromé sféře individuálního vědomí (např. Berger 1967; Luckmann 1967; Wilson 1982). Sekularizace, jakožto proces upadání náboženství, byla (a některými stále je) vnímána jako nevyhnutelný produkt modernity, ke kterému směřuje každá společnost, jež je na cestě k modernitě. Stejně tak se předpokládala její obdobná, ne-li stejná průběh. Tato rovnice – modernizace rovná se sekularizace – má však i druhou stranu – náboženská rovná se tradice.

Postupně však byly tyto představy historické linearity, konvergence a diferenciací nahrazeny relativistickými argumenty. Shmuel Eisenstadt (2000) přichází s konceptem mnohočetných modernit, který napadá předpoklad konvergence modernizujících se společností a vedoucí roli Evropy, případně USA v tomto procesu. Koncept mnohočetných modernit zdůrazňuje historické možnosti a roli sociálních aktérů. Umožňuje tak vidět diverzitu jako stěžejní rys modernity samé. S ohledem na náboženství pak vede k odmítnutí sekularizační teze. Neexistuje jednotný model, jednotný cíl, ke kterému by evropské společnosti měly směřovat. Namísto toho nalézáme rozmanité modely existující jeden vedle druhého, každý s vlastním chápáním a pojetím modernity.

Tato odlišná pojetí pak vedou, spolu se socio-historickými souvislostmi, k odlišnému chápání náboženství ve veřejném prostoru a tím pádem i k odlišnému pojetí kulturní integrace věřících imigrantů.

Role náboženství při integraci imigrantů

Zkušenosti s integrací jsou u imigrantů ovlivňovány i jejich vírou. Jejich mnohdy odlišné chápání náboženství, jeho pozice v soukromém životě i veřejném prostoru a jeho funkce při integraci může vést k často ambivalentním pocitům vyloučení či naopak přináležení. A to i v případě, že náboženství imigrantů a většinové náboženství země, kam přicházejí, je stejné – tedy alespoň na první pohled. To je i případ České republiky a druhé největší skupiny imigrantů – Ukrajinců. Česká republika, byť historicky křesťanská země, se umísťuje ve světových průzkumech pravidelně na špici nejvíce ateistických zemí. Sociologie náboženství (viz Zrinščak 2004) očekávaný návrat náboženství po pádu komunismu nenastal. A přestože je nabídka „náboženského trhu“ poměrně široká, počet lidí, kteří se hlásí k nějaké formě náboženství i nadále klesá². Příchod z Ukrajiny, země s jedním z nejvíce pulzujících náboženských trhů v Evropě (srov. např. Wanner 2009; Agadjanian 2001), do země, která sama sebe hrdě považuje za jednu

¹ Peschke 2009

² Více viz Lužný, Navrátilová 2001, Hamplová 2000, pro srovnání Nešpor 2004.

z nejateističtějších, může představovat výzvu, jak pro imigranty samotné tak pro českou společnost.

(Náboženství může hrát roli na různých úrovních migrantova individuálního i kolektivního života. Na úrovni individuální funguje jako součást osobní identity. Může také rozprout/povzbudit komunitní život jedinců. Na úrovni národní (či transnacionální) pak náboženství často slouží jako nástroj pro politické projekty. Všechny tři aspekty mohou ovlivnit způsob, jakým se imigranti integrují do hostičí společnosti. Náboženství ovlivňuje nejen chování jedinců, ale také jejich komunitní život a vnitřní kohezi celého státu. Na všech těchto úrovních náboženství vystupuje ve své ambivalentní roli – jednak jako prvek, který může začlenění ulehčit, jednak jako prvek, který ho může ztížit či znemožnit. V následující části se proto podívám podrobněji na tyto jednotlivé úrovně.)

Náboženství a víra můžou hrát roli na různých úrovních života jedince. Ovlivňuje jeho chování a jeho chápání světa na úrovni individuální, také slouží jako pojítka s ostatními věřícími. Na úrovni národní či transnacionální může být prostředkem politické organizace lidí či být důležitým prvkem sociální koheze.

Individuální úroveň

Náboženství jednotlivce není přidanou hodnotou k jeho osobnosti, ale podílí se značnou měrou na její konstituci. Ovlivňuje chápání světa i chování jednotlivce v něm a role, které v životě hraje. Víra, zvláště ta institucionalizovaná, strukturuje i každodenní život.

To, zda je vyznání jednotlivce chápáno jako pozitivní nebo negativní faktor, záleží na tom, jak je konkrétní náboženství a náboženství obecně vnímáno v hostující zemi (Peschke 2009). Věřící imigranti z Ukrajiny, kteří přicházejí do České republiky, se setkávají s velmi sekularizovaným prostředím (zejména v Čechách a větších městech). Odlišné chápání víry ve veřejném prostoru a tedy i způsobů jejího vyjádření představuje výzvu integraci věřících imigrantů do společnosti. Víra jednotlivce nepředstavuje překážku, pokud zapadá do veřejně utvářených představ. Zatímco katolické či v případě Ukrajinců častější řeckokatolické vyznání u většiny majoritní společnosti spadá do škatulky známého, některé další církve mohou již představovat stigma. Jde například o Svědky Jehovovy či různé charismatické církve, které mají ve veřejném diskurzu stále nálepku sekty, či o pravosláví, chápáné jako typicky ruské a tedy obsahující historické konotace.³

Náboženství a každodenní život

Víra jednotlivce do určité míry strukturuje jeho každodenní život. Náboženství je totiž spjato s kulturou, byť je důležité mezi nimi rozlišovat. Náboženství není pouhou součástí kultury, ale proniká a tvaruje ji (Peschke 2009). Toto propojení je dobře viditelné na příkladu svátků. Rozdíl mezi ukrajinským a českým kalendářem⁴ vede k tomu, že důležité církevní svátky Ukrajinců se neprotínají s těmi českými. Oslava Vánoc nebo Velikonoc tak nemá oporu ve struktuře společnosti. Pokud chtějí

³ Dalším náboženstvím, které vzbuzuje veřejné debaty je i Islám, což je obzvláště zajímavé vzhledem k počtu jeho vyznavačů v ČR (odhady jsou mezi 10 až 20 tisíci). ZDROJ

⁴ Ukrajinci například slaví Vánoce až 6.ledna. V České republice pak volí dvě možnosti, jak se s tím vypořádat – začít slavit Vánoce „po česku“ 24.prosince nebo je slavit až 6.ledna, kdy sice nemusí dostat volno, zato si chválí možnost nakoupit dárky v lednových slevách.

imigranti slavit tyto svátky, je pro ně obtížné dostat volno v práci či dodržovat některé náboženské požadavky. Zde tedy může náboženství působit jako izolační faktor.

Úroveň komunity

Sociální kapitál církví a náboženských komunit

Migrace bývá označována za theologizující zkušenost (kriticky viz Connor 2008) Imigranti často přicházejí jako jednotlivci či v malých rodinných skupinách a ztrácejí tak sociální vazby a sítě a zázemí širší rodiny, které měli v zemi původu. A jsou to právě církve, které bývají ty „nejvíce nápomocné a vítající instituce pro imigranty“ (Menjívar 2003:21, překlad vlastní). Náboženské instituce se ukazují jako důležitý zdroj sociálního kapitálu, který může být věřícím migrantkám a migrantům zprostředkován velmi rychle pouze na základě jejich příslušnosti ke stejné církvi. Zároveň jim rychlé získání sociálního kapitálu otevírá i přístup k dalším zdrojům (finančním, materiálním, jazykovým) a kompetencím (např. jednání s úřady), které jsou z hlediska integrace často klíčové..)

Církevní společenství může do jisté míry suplovat rozšířenou rodinu i díky tomu, že stejně jako v rodině v něm není očekávána bezprostřední reciprocita (Hirschman 2004). Takové „rodinné“ prostředí vytváří především menší více emocionálně založené církve a společenství. Velkou roli hraje především kapacita sociálního kapitálu příslušníků církve. Vztahy, zejména v menších církevních skupinách (v menších sborech), jsou postaveny na důvěře, která může být díky pocitu přináležitosti a očekávání sdílení stejných hodnot rozšířena i na jedince hlásící se ke stejné církvi. Důvěra vůči nim přitom nemusí být založena na interpersonálních vztazích, ale pouze na jejich příslušnosti ke stejné skupině.

Nemusí to ovšem být pouze církev, která produkuje sociální kapitál, ale i samotný náboženský systém, jako například charismatické křesťanství, může poskytovat vodítka pro jeho získání (Levitt, Glick Schiller 2004). Navazování vztahů a jejich udržování může být přímo součástí učení konkrétní církve, čímž sama přispívá k rozšiřování sociálního kapitálu nejen ve směru církev – věřící, ale také mezi samotnými věřícími navzájem.

Sociální kapitál, který mohou církevní společenství zprostředkovat nově přichozím imigrantům, je často v diskurzu integrační politiky rozdělován na „dobrý“ a „špatný“ (Cheong et al 2007). Jelikož je sociální kapitál chápán jako základ pro sociální kohezi, integrační diskurz rozlišuje přemostující (bridging) a spojující (bonding) sociální kapitál. Zatímco první z nich se vztahuje k horizontálním poutům založeným na společných zájmech, jež překračují rozdíly v etnicitě, náboženství a socio-ekonomickém statusu, spojující sociální kapitál odkazuje k exkluzivní sociálním sítím, které lidé vytvářejí kolem homogenity (Cheong et al 2007).

V České republice jsou to zejména větší a „zavedené“ církve (např. římskokatolická), které poskytují přemostující sociální kapitál. Oproti tomu menší komunity mohou hrát významnou roli v produkci spojujícího (bonding) sociálního kapitálu, jak však upozorňuje Calhoun-Brown (2005), mohou mít problém při zprostředkování přemostujícího (bridging) sociálního kapitálu. V případě charismatických církví a menších, na emocionálních poutech založených církví jako jsou například Svědci Jehovovy⁵, je sociální kapitál zprostředkován imigrantům prakticky ihned, vztahuje se však víceméně pouze na církevní společenství. V jeho

⁵ Svědci Jehovovi i charismatické církve se v současné době přímo zaměřují na imigranty – jejich členové se učí cizí jazyky (ruštinu, vietnamštinu apod.), aby mohli imigranty oslovovat prakticky ihned po jejich příchodu do ČR (viz Sedláčková 2010).

rámci pak mohou věřící prožívat pocit přináležení, zatímco v rámci širší společnosti může docházet k jejich stigmatizaci (viz výše).

Alternativní prostory přináležení

Věřící migrantky a migranti mohou používat náboženství i k vyznačení alternativních prostorů přináležení. Podle Levitt (2003) mohou tyto prostory fungovat uvnitř hranic národních celků, překračovat je nebo vytvářet nové. Zároveň mohou tyto prostory fungovat i jako místa, kde migrující mohou zakoušet moc. Jak ukazuje George (2005), skrze reprodukci určitých vzorců mohou některé církve vytvářet alternativní prostory úspěchu. Migrující zde pak mohou zakoušet pocit úspěchu, který je jim jinak ve společnosti odepřen tím, že jsou vyloučeni z občanství a hlavních ekonomických institucí (Levitt, Glick Schiller 2004). To je především případ menších, povětšinou charismatických církví, jejichž volná nehierarchická struktura dovoluje většímu množství věřících účastnit se na chodu církve. Poskytují také prostor pro uplatnění žen, kterým se nemusí v ostatních církvích dostávat takového prostoru.

Úroveň národní a transnacionální

Pocity přináležení nebo marginalizace se na úrovni státu odvíjí od postavení konkrétního náboženství a náboženství obecně ve společnosti. Je to stát, který určuje a rozhoduje, které církve mohou provozovat svou činnost na jeho území a které budou naopak zamítnuty a označeny nálepkou sekty.

Když pomineme výbušnou otázku Islámu, náboženství imigrantů, zejména to křesťanské není povětšinou nijak tematizováno či jen pod širší hlavičkou kultury. Přináležitost k větším a známějším křesťanským církvím je vnímána spíše pozitivně, jakožto integrační faktor, a je viděna jako důležitá pro sociální kohezi. Solari (2009) k tomu poznamenává, že právě toto převládající paradigma (*settlement paradigm*) v migračních studiích zastírá fakt, že církve samotné často sledují své vlastní politické cíle, které často nesouvisí s integrací.

Jednotlivé církve často chápou svou roli v procesu integrace imigrantů odlišně. Například Řeckokatolická církev, kterou navštěvují především Ukrajinci, nahlíží na migraci jako na dočasný stav a nepočítá s tím, že by se ukrajinští imigranti nevrátili do rodné vlasti (Solari 2009). Zatímco jim tedy pomáhá vypořádat se s pobytem v České Republice, snaží se zároveň i udržovat a šířit ukrajinskou kulturu a udržovat i pouta s Ukrajinou. Naopak pravoslavná církev, která není v České Republice tak etnicky vyhraněná (či spíše je etnicky různorodější), potlačuje národní zájmy a pojítka na zemi původu. I přesto je díky své organizaci spjatá s Ruskem.

Spjatost některých církví s národností či etnicitou je často nahlížena jako hrozba sociální kohezi. Takové církve, které udržují a rozvíjejí vztahy se zemí svého původu, jsou hostitelskou společností označovány jako neloajální. Tato situace navíc může být vyostřena, pokud náboženské instituce v zemi původu ovlivňují život emigrantů (Peschke 2009).

Závěr

I v ateistické krajině, za kterou se Česká republika s oblibou považuje, hraje náboženství stále důležitou roli, jež by neměla být opomíjena. Díky migraci čelí česká společnost obnově kulturního a náboženského pluralismu a setkává se tak nejen s odlišnými náboženstvími, ale také s odlišnými způsoby toho, jak být religiózní. Odlišné chápání role náboženství v soukromém i veřejném prostoru, odlišné vztahy

církve a státu a také odlišná míra religiozity mohou představovat překážku integraci věřících imigrantů do hostující společnosti.

Víra jednotlivce, pokud se drží v rámci společností nastavených norem a nepřekračuje hranice známého, většinou není problematizována. To je případ křesťanských imigrantů, kteří navštěvují větší a zavedené církve. O něco problematičtější je příslušenství k církvím „cizím“ (jako je Islám) nebo k těm, které mají ve společnosti nálepkou sekty nebo kultu. Integrační potenciál církví je zřejmý zejména na úrovni komunity, kde dochází k rychlému zprostředkování sociálního kapitálu. Zatímco je imigrant začleněn do tohoto společenství, může být, právě díky této příslušnosti, vyloučen ze společnosti většinové. Na úrovni státu pak záleží na legislativním prostředí, které nastavuje vztahy s jednotlivými církvemi a náboženskými institucemi.

Ve všech třech úrovních – individuální, komunitní i na úrovni státu – je role náboženství ambivalentní. Vždy záleží na konkrétním náboženství, jeho pozici a chápání ve společnosti.

Literatura

- AGADJANIAN, A. 2001. "Revising Pandora's Gift: Religious and National Identity in the Post-Soviet Societal Fabric." In *Europe-Asia Studies*, 53 (3): 473-488.
- BERGER, P. L. 1967. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City: Doubleday Anchor Books.
- CALHOUN-BROWN, A. 2005. „Be Fruitful and Multiply? Church Size and the Generation of Social Capital.“ [online] *Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Marriott Wardman Park, Omni Shoreham, Washington Hilton, Washington, DC, 1. 9. 2005* [cit. 14. 10. 2009] <http://www.allacademic.com/meta/p41352_index.html>.
- CASTLES, S. M., J. MILLER. 1998. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Basingstoke: Macmillan Press.
- CHEONG P. H., EDWARDS R., GOULBOURNE H. and SOLOMOS J. (2007) „Immigration, social cohesion and social capital: A critical review“, *Critical Social Policy*. 27 (1): 24–49.
- CONNOR, P. 2008. „Increase or Decrease? The Impact of the International Migratory Event on Immigrant Religious Participation.“ *Journal for the Scientific Study of Religion*. 47 (2): 243 – 257.
- EISENSTADT, Samuel. 2000. „Multiple modernities.“ *Daedalus*; Winter 2000; 129, 1; Research Library Core.
- GEORGE, S. M. 2005. *When Women Come First: Gender and Class in Transnational Migration*. Berkeley: University of California Press
- HIRSCHMAN, Ch. 2004. „The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States.“ *International Migration Review* 38 (3): 1206 – 1233.
- HAMPLOVÁ, D. 2000. „Šetření ISSP 1999 - Náboženství.“ *Sociologický časopis* 36 (4): 431-440.
- LEVITT, P. 2003. „You Know, Abraham Was Really the First Immigrant“: Religion and Transnational Migration. *International Migration Review* 37 (3): 847 – 873.
- LUŽNÝ, D., J. NAVRÁTILOVÁ, 2001. „Náboženství a sekularizace v České republice“. *Sociální studia* 6/2001: 111-125.
- LEVITT, P., N. GLICK SCHILLER. 2004. „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society.“ *International Migration Review* 38 (3): 1002-1039.
- LUCKMANN, T. 1967. *The Invisible Religion. The Problem of Religion in Modern Society*. New York: The Macmillan Company.
- MENJÍVAR C. 2003. Religion and immigration in comparative perspective: Catholic and Evangelical Salvadorans in San Francisco, Washington, D. C., and Phoenix. *Sociology of Religion* 64:21-45.
- NEŠPOR, Zdeněk. R. 2004. „Ústřední vývojové trendy současné české religiozity.“ In Z. Nešpor (ed.) *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav akademie věd České republiky.
-

- PESCHKE, D. 2009. The Role of Religion for the Integration of Migrants and Institutional Response in Europe: Some Reflections. In *The Ecumenical Review*.61 (4):.367-380.
- SEDLÁČKOVÁ, D. 2010. Bůh na cestách. Náboženství a víra v životech ukrajinských migrantek a migrantů. Master thesis. Masaryk University.
- SOLARI, C. 2006. Transnational Politics and Settlement Practices. Post-Soviet Immigrant Churches in Rome. In *American Behavioral Scientist* 2005, 49: 1528.
- SPOHN, W. 2009. „Europeanization, Religion and Collective Identities in an Enlarging Europe: A Multiple Modernities Perspective.“ In *European Journal of Social Theory*. 12(3): 358-374.
- WANNER, C. 2009. “Missionaries and Pluralism: How the Law Changed the Religious Landscape in Ukraine“. In Zaleska Onyshkevych, L. M. L and M. G. Rewakowicz. (Ed.). 2009. *Contemporary Ukraine on the Cultural Map of Europe*. New York: M.E.Sharpe
- WILSON, B. R. 1982. *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.